

Mirjana Matijević Sokol
Hrvatski studiji, Sveučilište u Zagrebu

POMOĆNE POVIJESNE ZNANOSTI: JUČER, DANAS, SUTRA

U članku se propituju uloga i značenje pomoćnih povijesnih znanosti u hrvatskoj historiografiji u sadašnjem trenutku, s osvrtom na ulogu koju su imale u razvoju hrvatske povijesne znanosti. U najnovije vrijeme u historiografiji postoji tendencija da se specifična znanja guraju u drugi plan, a propitivanje i iskazivanje mišljenja dobilo je najširu moguću slobodu. No, bez obzira na sve pomoćne povijesne znanosti kao neophodno temeljno znanje i alat povjesničara, njihovo poznavanje i dalje je neprocjenjivo u istraživanjima pisane arhivske, literarne baštine i općenito spomeničke baštine. Naglasak je u ovom članku na nekim disciplinama čije mjesto i uloga u hrvatskoj historiografiji, kao i metodologija nisu još sasvim definirane. To su egdotika, kodikologija, heraldika i jednim dijelom hrvatska paleografija.

Ključne riječi: pomoćne povijesne znanosti, hrvatska historiografija, egdotika, heraldika, kodikologija, hrvatska paleografija

Kolega Drago Roksandić kao pročelnik Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu ranih 2000-ih godina davao je poticaj razvoju i širenju pomoćnih povijesnih znanosti (dalje: PPZ), omogućujući angažiranje vanjskih suradnika za širi spektar kolegija ovih specijalističkih disciplina, čije je ovladavanje nužno za temeljna povijesna istraživanja. Zbog toga se ovim malim prilogom priključujem kolegama i prijateljima Drage Roksandića u ovom Zborniku.

* * *

Neka aktualna pitanja prisutna su u ovom trenutku u znanstvenoj i akademskoj zajednici, a odnose se kako na skupinu znanstvenih disciplina koje nazivamo pomoćnim povijesnim znanostima tako i općenito na historiografiju u najširem smislu. Nekima je atribut „pomoćne“ u njihovu nazivu poticaj za obezvređivanje, ne držeći ih potrebnim u sudjelovanju u znanstvenom području povijesti, a ima i onih koji, s druge strane, podržavaju njihovu preveliku ekskluzivnost. Mislim da i jedni i drugi griješe. Već je odavno poznato da su one neophodan alat svakog povijesnog istraživanja, više ili manje potreban s obzirom na razdoblje, ali *potreban*, te da su temelj istraživanja koji ne utječe na interpretaciju. No, nema ni interpretacije bez onih spoznaja koje nude rezultati postignuti ovladavanjem i korištenjem ovim vještinama.¹

¹ Usp. Mirjana Matijević Sokol, „Pomoćne povijesne znanosti: jučer, danas, sutra“, u: *IV. kongres hrvatskih povjesničara 2012. Sloboda. Zbornik sažetaka*, ur. Tomislav Galović – Željko Holjevac, Zagreb 2012, 122-122. Sažetak referata održanog u sekciji Pomoćne povijesne znanosti na *IV. kongresu hrvatskih povjesničara 2012. godine* u Zagrebu.

Pomoćne povijesne znanosti skupina su znanstvenih disciplina koja se s vremenom širila. Jezgrom su bile i ostale paleografija, diplomatika i kronologija, a također i egdotka – arheografija, koja se na određen način još uvijek razvija i prilagođava potrebama, odnosno vrstama povijesnoga gradiva, ali i primjenama novih tehnologija. U drugi krug svakako idu heraldika, genealogija, sfragistika, veksilologija te epigrafija, ali i dio arhivistike koji se danas razlikuje od one moderne. Uvjetno rečeno, to bi bila tzv. povijesna arhivistika. Arhivistika se izdvojila u zasebnu znanstvenu disciplinu upravo zbog razvoja novih tehnologija. Postoji još čitav niz disciplina čije rezultate uzima u obzir historiografija, ali one nisu zbog toga same po sebi pomoćne povijesne znanosti. Tu zalazimo u prostor neophodne interdisciplinarnosti.

Ovaj je članak potaknut i novim trendovima koji ulaze u historiografiju kao moda i kojima PPZ zbog toga gotovo da smetaju ili su im nepotrebne. Čuje se da je metoda povijesnih istraživanja gdje PPZ imaju veliku ulogu potrošena. Ovakav stav daje potpunu slobodu u zaključivanju i stvaranju novih obrazaca mišljenja koji su poglavito svjetonazorski, a ne znanstveni. Zbog svega toga nužno nam se nameće pitanje: Kako dalje i koja je uloga PPZ-a?

U posljednjih dvadesetak godina mogli smo puno bolje iskoristiti nove okolnosti. A nismo, upravo zbog situacija i nesnalaženja u ustanovama koje su trebale osmišljavati i trasirati nove pravce i pristupe. No, kako je pojedinac uvijek nositelj iskoraka, tako su i ove discipline preživjele i ipak u nekim segmentima doživjele renesansu.

Velika je ostavština naših prethodnika u historiografiji na polju PPZ-a.² Hrvatski doprinos ovim disciplinama nalazimo već u monumentalnom djelu Ivana Lučića Luciusa *De regno Dalmatiae et Croatiae* (1666.). U njemu Lučić primjenjuje u praksi kritičku valorizaciju isprava³ prije samog definiranja znanstvenih metoda diplomatike.⁴ Dakako, PPZ su procvat doživjele u 19. stoljeću – kako u Europi tako i u Hrvatskoj – kada je na povijesnim vrelima utemeljena kritička historiografija. Početke nalazimo već u prikupljačkom radu Ivana Kukuljevića Sakcinskog,⁵ a potpunu znanstvenu afirmaciju i sustavan pristup u osnovanoj Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti (JAZU)/Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti (HAZU) u Zagrebu djelovanjem njezinih utemeljitelja Franje Račkoga,⁶ pa onda Tadije Smičiklasa⁷ i čitavog niza povjesničara

² V. članke: Ivan Jurković, „Tadija Smičiklas, profesor pomoćnih povijesnih znanosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 18, 2000, 145-157; Tomislav Galović, „Biobibliografski prilog o dr. Josipu Nagyu (1884 – 1981)“, *Arhivski vjesnik*, XLV, 2002, 227-265; Isti, „Miho Barada kao nastavnik pomoćnih povijesnih znanosti i profesor hrvatske povijesti“, *Povijesni prilozi*, 40, 2011, 45-61. Također usp. Isti, „O stotoj obljetnici utemeljenja Katedre [za pomoćne povijesne znanosti] (1908. – 2008.)“, *Pro tempore. Časopis studenata povijesti*, VI/6-7, 2009, 362-365; Марко П. Атлагић – Далибор М. Елезовић, „Помоћне историјске науке на југословенским и српским универзитетима – развој и перспективе“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, XLIII/1, 2013, 375-388.

³ Joannes Lucius, *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelodami MDCLXVIII. Usp. Miroslav Kurelac, *Ivan Lučić-Lucius – otac hrvatske historiografije*, Zagreb 1994; Miljen Šamšalović, „Isprave iz vremena hrvatskih narodnih vladara u djelu Ivana Luciusa-Lučića“, *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, 6, 1969, 61-73.

⁴ V. Johannes Mabillon, *De re diplomatica libri sex*, Luteciae Parisiorum MDCLXXXI.

⁵ Matijević Sokol, *Studia diplomatica. Rasprave i prinosi iz hrvatske diplomatike*, Zagreb 2014, 41-45.

⁶ Isto, 47-53.

⁷ Isto, 55-62.

koje Akademija okuplja.⁸ Izdane su velike zbirke povijesnoga gradiva. Moramo se ponositi serijom *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* (MSHSM), kao i podserijama unutar nje, a napose Smičiklasovim *Diplomatičkim zbornikom Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* te serijama notarskih knjiga, statuta i djela pisaca. Iz rada na građi proizašli su udžbenici, priručnici i pojmovnici. Prednjače *Latinska paleografija* V. Novaka⁹ te *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi* J. Stipišića,¹⁰ ali i neke više ili manje uspješne druge slične knjige.¹¹ Napisane su mnogobrojne osobito diplomatičke rasprave, koje su vrednovale pojedine dokumente na europskoj razini.¹² Ne treba zaboraviti ni rad na heraldičkoj baštini.¹³ Spomenut ću Ivana Bojničića-Kninskog,¹⁴ Emilija Laszowskog¹⁵ i Bartola Zmajića.¹⁶ Posebno ću se osvrnuti na neke od navedenih znanstvenih disciplina koje su danas iz različitih razloga u žarištu interesa.

Na prvome mjestu to je **heraldika**. Ona je danas – možemo to tako reći – možda najpopularnija disciplina iz šireg repertoara PPZ-a jer je slikovita i „šarena“, pa se na prvi pogled čini i privlačnijom. Ostavština je to plemićkih obitelji, gradova, povijesnih pokrajina, županija, crkvenih ustanova i pojedinaca. Istraživanje ove baštine u okviru historiografije nije zaživjelo, živjelo i razvijalo se svojim prirodnim putem. Nakon snažnog iskoraka krajem 19. i početkom 20. stoljeća, heraldika je kao znanstvena disciplina stavljena u drugi plan jer asocira na vrijeme i staleže koji su smetali u novim povijesnim okolnostima.

Bez obzira na to kakav je bio znanstveni i drugi pristup heraldici u okvirima historiografije, ona je nezaobilazan segment hrvatske baštine i povijesnog identiteta, počevši od grbovnog znakovlja „dvanaestorice plemena“. Bavljenje grbovima i sličnim znakovima identiteta odvijalo se unutar tema o plemstvu¹⁷ i donekle u okviru kolegijâ Pomoćnih povijesnih znanosti. Tu svakako treba spomenuti kolegije prof. Josipa Matasovića (1892. – 1962.), koji je ujedno bio i ravnatelj Državnog arhiva u Zagrebu (danas: Hrvatskog državnog arhiva) i honorarni profesor na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od ak. g. 1945./1946.

⁸ Isto, 17-20.

⁹ Viktor Novak, *Latinska paleografija*, Beograd 1952. Ponovljena izdanja: 1966., 1980., 1987., 1991.

¹⁰ Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi: latinska paleografija, opća diplomatika, kronologija, rječnik kratica*, III. izd., Zagreb 1991. Usp. Matijević Sokol – Galović, „Profesor Jakov Stipišić (1920. – 2010.)“, *Historijski zbornik*, LXIV/1, 2011, 287-297.

¹¹ Stjepan Antoljak, *Pomoćne istorijske nauke*, Kraljevo 1971; Franjo Šanjek, *Latinska paleografija i diplomatika*, Zagreb 2005; Vicko Kapitanović, *Povijesna vrela i pomoćne znanosti*, Split 2012.

¹² Ante Gulin, „Pregled hrvatske diplomatike s bibliografijom“, *Starine JAZU*, 58, 1980, 193-220.

¹³ Galović – Emir O. Filipović, „Prilog bibliografiji radova o heraldici (s posebnim osvrtom na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu)“, *Arhivski vjesnik*, LI, 2008, 161-226.

¹⁴ Zlatko Matijević, „Dr. Ivan Bojničić (1858. – 1925.): u prigodi 150. obljetnice rođenja“, *Arhivski vjesnik*, 51, 2008, 569-584; Galović, „Leksikon hrvatske heraldike – Hrvatski heraldičari (4): Ivan Bojničić (1858. – 1925.)“, *Grb i zastava*, VII/14, 2013, 3-5.

¹⁵ Mario Stipančević, *Neznani svijet Emila Laszowskog*, Zagreb 2014; Galović, „Leksikon hrvatske heraldike – Hrvatski heraldičari (3): Emilij Laszowski (1868. – 1949.)“, *Grb i zastava*, VII/13, 2013, 3-4, 7.

¹⁶ Ladislav Dobrica, „Bartol Zmajić. Život i bibliografija. U povodu stogodišnjice rođenja (1907. – 1984.)“, *Arhivski vjesnik*, 50, 2007, 97-120; Galović, „Leksikon hrvatske heraldike – Hrvatski heraldičari (1): Bartol Zmajić (1907. – 1984.)“, *Grb i zastava*, VI/11, 2012, 3-4.

¹⁷ Dubravka Peić Čaldarović, „Grbovi hrvatskog plemstva – činjenice kulturnog nasljeđa i čimbenici identiteta“, *Povijesni prilozi*, 31, 2006, 87-100.

predavao je Pomoćne povijesne znanosti. Kolegij je proširio metrologijom, arhivistikom, sfragistikom, heraldikom, genealogijom i historijskom geografijom te utemeljio knjižnicu za seminar iz Pomoćnih povijesnih znanosti.¹⁸

Upravo je ova disciplina procvjetala devedesetih godina. Impulse za istraživanja heraldičke baštine dale su i nosile osnovane plemićke, grboslovne i slične udruge.¹⁹ „Novoheraldičko“ vrijeme otvorilo je mogućnosti i donijelo slobodu bavljenja „plemičkim znakovljem“, koje nije bilo popularno i poželjno ni u staroj ni u novijoj Jugoslaviji kako zbog rečenoga tako i zbog različite heraldičke tradicije istoka i zapada one države. S druge strane, nove su političko-povijesne okolnosti zahtijevale izradu grbova i zastava, počevši od države do lokalne zajednice kao njihovih identifikacijskih obilježja, pa je bilo nužno posegnuti u povijesnu baštinu te izvući ono što je postojalo. Tako su pri Ministarstvu pravosuđa, uprave i lokalne samouprave formirana povjerenstva koja na temelju heraldičkih pravila odobravaju grbove i zastave općina, gradova i županija.²⁰ Upravo onaj aspekt heraldike kao pomoćne povijesne znanosti došao je do izražaja zbog oslanjanja na povijesnu tradiciju, ali i zbog potrebe traženja novih rješenja za novonastale entitete. Nimalu su ulogu imali povjesničari pri stvaranju grba i zastave Republike Hrvatske.²¹

Također, grb kao lijep, povijesni „proizvod“ zna zainteresirati i studente svojom „lakoćom“ bavljenja. To je onaj početni poticaj koji ih kasnije vodi do dubljih istraživanja. I upravo je nekolicina mlađih heraldičara ovim putem otvorila svoja istraživačka područja. Heraldika je bila „ključ“ za njihovo bavljenje „ozbiljnijim“ temama koje u hrvatskoj historiografiji nisu istražene. Osobito se to odnosi na povijest hrvatskog plemstva.²² Ovdje se može govoriti o putu „od lakšega ka težem“, gdje je heraldika izvrstan mamac.

Često se provlači tvrdnja da heraldika nije zastupljena u nastavi PPZ-a na Sveučilištu. Kako je satnica studija povijesti prenapregnuta, za bavljenje ovom građom ne preostaje dovoljno vremena. Ipak, na kolegiju „Pomoćne povijesne znanosti“ studente upoznajemo s poviješću i razvojem heraldike u Hrvata, s osnovnom literaturom i pojedinim skupinama grbova. Nastava se odvija u obliku predavanja, seminarâ i terenskih obilazaka. Također smo u više navrata posebno održavali izborne kolegije i radionice iz heraldike, i to kao jednosemestralne ili čak dvosemestralne. Studenti su pokazali uvijek izuzetno mnogo interesa. Jedna je radionica završila lijepom izložbom heraldičke građe, uz popratan katalog: *Heraldica nostra Croatica – županije, gradovi, obitelji*. Izložba je bila postavljena u lipnju 2003. u prostorijama Filozofskog fakulteta u Zagrebu, a u organizaciji Katedre

¹⁸ Galović, „Josip Matasović kao profesor pomoćnih povijesnih znanosti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu“, u: *Josip Matasović i paradigma kulturne povijesti. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu 23. – 24. studenoga 2012.*, ur. Suzana Leček, Slavonski Brod – Zagreb 2013, 243-276.

¹⁹ Hrvatsko grboslovno i zastavoslovno društvo (Zagreb), Hrvatsko rodoslovno društvo „Pavao Ritter Vitezović“ (Zagreb), Hrvatski plemićki zbor (Zagreb), Rodoslovno društvo „Bartol Zmajić“ (Rijeka) i dr.

²⁰ Usp. Željko Heimer, „Suвременa hrvatska municipalna heraldika / neke osnovne značajke“, u: *Hrvatska heraldička baština I. – odabrane teme. Priručnik za studente*, ur. i prir. Matijević Sokol – Galović, Zagreb (u tisku).

²¹ Peić Čaldarović – Nikša Stančić, *Povijest hrvatskoga grba. Hrvatski grb u mijenama hrvatske povijesti od 14. do početka 21. stoljeća*, Zagreb 2011; Heimer, *Grb i zastava Republike Hrvatske*, Zagreb 2008.

²² Usp. Hrvoje Kekez, „Grbovnice (Armales) cara Leopolda I.“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 23, 2005, 215-243; Isti, *Pod znamenjem propetog lava – povijest knezova Babonića do kraja 14. stoljeća*, Zagreb 2016.

za pomoćne povijesne znanosti Odsjeka za povijest i Katedre za arhivistiku Odsjeka za informacijske znanosti. I sada se održava na diplomskom studiju povijesti izborni kolegij „Hrvatska heraldička baština“, koji predaju *pro bono* vanjski suradnici, istraživači heraldike.²³ U okviru ovoga kolegija izrađeno je više diplomskih radova pod mentorstvom doc. dr. sc. Tomislava Galovića.²⁴

Zaključno mogu reći da, unatoč svim dosadašnjim naporima, svekolika heraldička baština još uvijek nije sistematizirana ni evaluirana, pa ni zaštićena. Jasno je da je ona koja se čuva u arhivima kao pisano povijesno vrelo u obliku grbovnica (*litterae armales*) na sigurnijemu mjestu od one „kamene“, najvećim dijelom još uvijek *in situ* po palačama, grobnicama i drugim mjestima. To je uglavnom baština naših jadranskih gradova i ona od nas traži hitnu i sistematizaciju i zaštitu. U ovom slučaju svakako trebamo pomoć konzervatorâ, povjesničarâ umjetnosti, muzealaca i stručnjakâ sličnih disciplina. To je još „neosvojen“ prostor, uz neke iznimke, kojih je ipak u posljednje vrijeme sve više. Spomenut ću u tom pozitivnom smislu situacije Senja, Osora, Trogira, Paga, Dubrovnika, Makarske, Korčule i sl., čije je grbovno znakovlje bilo interes istraživača i dostupno je javnosti u katalogima izložbi ili radovima. Danas je jedan od glavnih zadataka hrvatske heraldike proučiti i sistematizirati te izraditi rječnike heraldičke terminologije na nekoliko relevantnih jezika.

Hrvatskoj paleografiji sloboda demokratiziranog društva, kao i heraldici, donijela je afirmaciju na jedan drukčiji način od onoga prije devedesetih godina. Naime, došao je trenutak da se više posvetimo cjelokupnoj hrvatskoj paleografiji, odnosno onom njezinu aspektu koji je čini pomoćnom povijesnom disciplinom. Na ovom području isprepleću se znanstveni interesi i znanja povjesničarâ i kroatistâ. No, diplomatska građa pisana glagoljicom ili hrvatskom ćirilicom u užem smislu područje je interesa povijesnih istraživanja

²³ Ovdje navodimo imena naših suradnika i naslove njihovih predavanja: prof. dr. sc. Ivo Banac, „Biljezi identiteta: heraldika i nacionalne ideologije kod Južnih Slavena“; doc. dr. sc. Ivan Botica, „Primijenjena heraldika / primjer izrade novog grba“; Matea Brstilo Rešetar, prof., „Zbirka heraldike i sfragistike Hrvatskog povijesnog muzeja u Zagrebu“; mr. sc. Ladislav Dobrica, „Heraldčki izvori u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu“; Vicko Fisković, prof., „Heraldika u kamenu / primjer grada Korčule“; dr. sc. Željko Heimer, „Suvremena hrvatska municipalna heraldika / neke osnovne značajke“; dr. sc. Željko Heimer, „Uvod u veksilologiju“; dr. sc. Mario Jareb, „Crveno ili bijelo? Bijelo ili crveno? Mitovi i činjenice o boji početnoga polja hrvatskog šahiranog grba“; izv. prof. dr. sc. Hrvoje Kekez, „Grb knezova Babonića i njihovih potomaka knezova Blagajskih: heraldička obilježja, postanak i povijesne mijene“; Sanja Miljan, mag. hist. i dr. sc. Suzana Miljan, „Heraldčka zbirka Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu“; dr. sc. Dubravka Peić Čaldarović, „Grbovi hrvatskog plemstva – činjenice kulturnog naslijeđa i identiteta“; akademik Nikša Stančić i dr. sc. Dubravka Peić Čaldarović, „Povijest hrvatskog grba kao povijest dezintegracije i integracije hrvatskog prostora“; Antonio Perković, mag. educ. hist., „Istraživanje heraldičke baštine / primjer Sisačko-moslavačke županije“; dr. sc. Jakša Raguž, „Nastanak grba grada Gline“.

²⁴ To su sljedeći diplomski radovi: Antonio Perković, *Heraldčka baština prostora današnje Sisačko-moslavačke županije*, Zagreb 2013, 164 str.; Madeleine Kukec, *Grbovi Varaždinske županije: na primjeru grada Varaždina, grada Lepoglave i dvorca Trakošćan (povijesno-muzeološki pristup)*, /komentor: doc. mag. art. Denis Vokić, Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti FFZC/, Zagreb 2013, 94 str.; Ines Kovarčević, *Grbovi plemićkih obitelji na području Brodsko-posavske županije*, Zagreb 2015, 94 str.; Antonela Šarić, *Heraldika grada Senja do 17. stoljeća*, Zagreb 2016, 98 str.; Marko Radelić, *Srednjovjekovni kameni grbovi grada Šibenika*, Zagreb 2018, 93 str.; Ana Marija Ambrošec, *Heraldčka baština križevačko-kalničkog područja*, Zagreb 2018, 114 str.; Juraj Gorupec, *Heraldčka baština grada Dubrovnika (do 16. stoljeća)*, Zagreb 2018, 144 str.

te su potrebna znanja diplomatike i kronologije.²⁵ Pri priređivanju za izdavanje te građe nužan je interdisciplinarni pristup pa se ova disciplina svakako treba razvijati zasebno. Tim više što hrvatska znanstvena javnost očekuje rad na velikom projektu poznatom pod nazivom *Acta Croatica*.²⁶

Egdotika ili arheografija (*ars edendi*) disciplina je koja, uz osnovna znanja iz poznatih PPZ, omogućuje da se korisniku najjasnije predstavi arhivsko gradivo tako da može dobiti odgovor na sva istraživačka pitanja. U Hrvatskoj su egdotička pravila za diplomatsku građu pisanu latinskim jezikom uspostavljena²⁷ te se s vremenom jave tek pokoje nedoumice koje se ipak mogu u okviru poznatog riješiti. Pri izdavanju kodeksa postavlja se pitanje kakav egdotički pristup zauzeti. No, o tome će nešto više riječi biti u okviru promišljanja koja se tiču kodikologije. Velik je izazov rješavanje i postizanje suglasja oko interdisciplinarno uspostavljenih pravila koja bi se odnosila na obradu gradiva pisanog hrvatskim jezikom, i to na svim trima njegovim pismima. Svakako je manji problem ono pisano latinicom, ali ipak pravila koja bi takvo gradivo učinila dostupnim i jasnim istraživaču još uvijek nema. U ovakvim situacijama problem je ortografija jer među latiničkim grafemima nema dovoljno znakova koji bi pokrili sve hrvatske foneme. Teža su pitanja vezana uz zapise glagoljicom i ćirilicom. Naime, mislim da treba zajednički, s osloncem na jezikoslovce, uspostaviti jasna pravila transliteracije i transkripcije koja će krajnjem korisniku omogućiti shvaćanje kakvo se postiže pri gradivu pisanom latinskim jezikom. Ovdje prvenstveno mislim na diplomatsku građu koju treba sagledavati komplementarno s onom nastalom na latinskom jeziku.²⁸

Kodikologija²⁹ se djelomice svojim istraživačkim postupkom može ubrojiti u PPZ, iako se može smatrati i zasebno disciplinom koja se koristi alatima ove skupine znanosti, u prvom redu paleografije i egdotike. Do sada najstarijim i najzanimljivijim kodeksima koji su poglavito liturgijskog karaktera i često bogato iluminirani bavili su se više povjesničari umjetnosti pa je likovni i ikonografsko-ikonološki aspekt dominirao u istraživanju i prezentaciji u odnosu na onaj paleografsko-egdotički. Informatički alati omogućili su u posljednje vrijeme kodeksima koji su „drijemali“ u riznicama da izađu na svjetlo dana. I tako su se zaista iz tame kao faksimili pojavile mnogobrojne stare knjige.³⁰

²⁵ Usp. *Hrvatskoglagoljski notarijat otoka Krka. Notari Dubašnice, sv. 1. Treći notarski protokol Jura Sormilića (1726. – 1734.)*, priredili, uvodnu studiju napisali, rječnik i kazala izradili Tomislava Bošnjak Botica – Ivan Botica – Tomislav Galović, Zagreb 2016.

²⁶ *Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave iz zbirke Stjepana Ivšića 1100 – 1527*, u latinicu preslovio i bilješke napravio Stjepan Ivšić, transliteraciju osuvremenio, bilješke dopunio i za tisak priredio Josip Bratulić, *Acta Croatica – Hrvatski spomenici*, knj. I, Zagreb 2017. Usp. i: Ana Mavrić, *Acta Croatica: nastanak zbirke i diplomatska analiza*, diplomski rad, Zagreb 2013.

²⁷ Stipišić, „Egdotika diplomatskih izvora u prošlosti i danas“, *Arhivski vjesnik*, XV/15, 1972, 85-125.

²⁸ Usp. Ivan Botica – Galović, „Hrvatskoglagoljski notarijat u europskom kontekstu“, u: *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okruženju: Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenoga skupa povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskoga instituta, Krk, 5. i 6. listopada 2012.*, ur. Vesna Badurina Stipčević – Sandra Požar – Franjo Velčić, Zagreb 2015, 115-143.

²⁹ Usp. Marilena Maniaci, *Archeologia del manoscritto. Metodi, problemi, bibliografia recente*, Roma 2005; Maria Luisa Agati, *Il libro manoscritto. Introduzione alla codicologia*, Roma 2003; Kapitanović, *Povijesna vrela i pomoćne znanosti*, 223-234.

³⁰ Usp. npr.: *Trogirski evanđelistar (Evangelistarium Traguriense)*, uvodna studija i transkripcija latinskog teksta Miho Demović, ur. Josip Bratulić, Split 1997 (1. sv. – studija i tekst; 2. sv. – faksimil izvornika iz knjižnice trogirске katedrale); *Liber horarum Cichae, abbatisae Monasterii Sanctae Mariae monialium de ladra (Oxford, Bodleian Library MS. Canonici Liturgical 277)* (faksimil), transcriptionem confecit Marijan

Objavljivanje kodeksâ kao faksimila i uz njih neophodnih studija pokazalo je da nam kodikologija kao pomoćna povijesna disciplina nije dostigla potrebne znanstveno-stručne razine. Osobito je paleografsko-egdotički aspekt bio zanemaren te je pri objavi kritičkih izdanja moguće primijetiti mnoge nedostatke. Sama sam se našla u nezahvalnoj situaciji kada sam trebala osmisliti način prezentacije najstarije knjige hrvatskih prostora *Evangelium Spalatense* jer nisam imala čvrstog paradigmatškog oslonca.³¹ Tek kada se prođe transkripcija čitavog sadržaja kodeksa, dobije se uvid u cjelovitu problematiku vezanu uz stratigrafiju teksta, pisama, sadržaja i dodataka. Upravo ovi aspekti čine svaki kodeks jednim i jedinstvenim te se tek nakon spoznaje svih kulturno-historiografskih činjenica određuje način njegove prezentacije, tj. kritičkog izdanja.³² Zadaća je priređivača iščitati „život“ kodeksa. Neka su prethodna kritička izdanja sličnih pisanih knjiga bila korisna jer se moglo djelomice pozvati na njih, a neka su bila korisna jer su omogućila da se ocijeni kako ne treba raditi i što u njima nije dobro prezentirano. Iz ovog iskustva i rada na *Evangelium Spalatense* može se zaključiti da se prema svakom kodeksu pri njegovoj znanstvenoj obradi treba postaviti individualno jer ne postoje dva ista kodeksa ni s obzirom na sadržaj, ni pismo, ni iluminaciju i to treba uvažavati te u skladu s utvrđenim činjenicama znanstveno i obraditi dotičnu knjigu. Nužno je uspostaviti egdotički model koji je prilagođen značajkama samog kodeksa. Kodeksi su knjige bez „biografije“ i na osnovi njihovih karakteristika gradi se način kritičkog izdanja koji se treba držati nekih općih uspostavljenih pravila, ali ih i prilagođavati onom posebnom. Neophodan je interaktivan i interdisciplinarni istraživački pristup, koji uključuje metode povijesti umjetnosti te odgovarajuće paleografije, ali i stručnjakâ – liturgičarâ, povjesničarâ i filologâ. U posljednje vrijeme objavljeno je više vrijednih srednjovjekovnih kodeksa. Uvidom u njih pokazalo se da su neki apsolutno nedopustivo obrađeni i prezentirani jer su zanemareni oni važni aspekti koji su u domeni paleografije i posebno pravila egdotike. Šteta je što je u nekima težište isključivo na likovnosti, a nisu dolično obrađeni paleografski, tj. nisu razriješene kratice, nego su samo precrtane. U obradi nekih javlja je hiperkorektizam jer se, protivno pravilima paleografije, svi izostavljeni grafemi u kriticama prikazuju u zagradama, a to nije potrebno. Prisutan je i senzacionalizam u prezentiranju temeljnog predloška u pripremi kritičkog izdanja. Sve uočene anomalije upućuju da je potrebno kodikologiju kao disciplinu promišljati sveobuhvatno i pri svakom priređivanju kritičkog izdanja kodeksa uspostavljati i promišljati pravila na temelju kojih će se doći do odgovora na istraživačka pitanja i iščitati njihova „biografija“.

Dakako, bitna je i budućnost čitave skupine PPZ-a. Naša raznolika baština čeka da je se prepozna i vrednuje te da kao važan faktor hrvatskog identiteta sudjeluje u zajed-

Grgić, digessit Josip Kolanović, Zagreb – Zadar 2002 (1. sv. – faksimil izvornika; 2. sv. – transkripcija); *Thomae Archidiaconi Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, prired. Radoslav Katičić – Matijević Sokol – Olga Perić, Split 2003 (faksimilno izdanje (*Splitskoga kodeksa*) izrađeno prema izvorniku iz Arhiva splitske prvostolnice (sign. KAS 623) iz druge polovine 13. stoljeća); *Evangelium Spalatense* (faksimil), Split 2004; Ivan Šaško, *Zagrebački pontifikal MR 124 (Metropolitanska knjižnica u Zagrebu, MR 124)*. *Diplomatičko izdanje rukopisa i prikaz liturgijskog ozračja*, Zagreb 2005; *Strossmayerov časoslov*, 1-2, ur. Slobodan Kaštela – Ante Vulin, Zagreb 2011.

³¹ Matijević Sokol, „Pismo, jezik i povijesna kontekstualizacija Splitskog evangelijara“, u: *Splitski evangelijar / Evangelium Spalatense*, uvodna studija, transkripcija i uspostava teksta, kritički aparat Mirjana Matijević Sokol; suradnik na transkripciji (fol. 164v-309v) Tomislav Galović, Split 2016, XIII-LXXIII.

³² Ista, „*Evangelium Spalatense*. Kako je priređeno kritičko izdanje“, *Hrvatska revija*, XVII/4, 2017, 7-10.

nici europskih naroda dostojno istražena i prezentirana. Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu do sada je u Hrvatskoj prednjačio u razvoju ovih disciplina u suradnji s drugim institucijama, osobito Odsjekom/Zavodom za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu. Iako na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu nije bilo stalno zaposlenog predavača ovih disciplina do prije dvadesetak godina, ipak su prethodno postavljeni čvrsti temelji zahvaljujući djelatnosti Tadije Smičiklase, Milana Šufflayja, Viktora Novaka, Mihe Barade, Nade Klaić, Josipa Matasovića, Jakova Stipišića, Tomislava Raukara i Zdenke Janeković-Römer. Danas na Katedri djeluju tri zaposlena znanstvenika.

Bolonjskim procesom reformiranja studija ove su se discipline „našle“ i definirale u okviru kolegijâ koji pružaju opće uvide u problematiku, ali se na višoj diplomskoj razini stječu produbljena znanja i vještine, osobito iz paleografije, heraldike, diplomatike i epigrafije. Sada se u pripremanoj reviziji reforme studija otvaraju nove mogućnosti i njihovo uključivanje u programe, osim studijâ povijesti i povijesti umjetnosti, arhivistike, bibliotekarstva te filologijâ (osobito hrvatske). Mogućnosti su njihovo ukomponiranje u navedene studije, a također ih treba razmotriti kao dio ponude cjeloživotnog obrazovanja koje se u najnovije vrijeme znatno promiče kao obvezan i neophodan način programa visokoškolskih institucija. Tako bi se osposobljavali stručnjaci specijalizirani za vrednovanje, kritičko čitanje, objavljivanje i promicanje višepisanoga (latinica, glagoljica, ćirilica i arabica) i višejezičnoga (hrvatskostaroslavenski, hrvatski, latinski, mletačko-talijanski, njemački, osmansko-turski) gradiva hrvatske srednjovjekovne i novovjekovne povijesti.